

SADRŽAJNE I POVIJESNE ODREDNICE RAZVOJA I ISTRAŽIVANJA PUČKE POBOŽNOSTI

Dr Franjo Emanuel HOŠKO

Rasprave o pučkoj pobožnosti traže još uvijek dostatnu terminološku jasnoću.¹ Valja razlikovati nazive „pučka pobožnost”, „pučka religioznost”² i „pučko vje-

1 Dovoljnu međusobno sadržajnu razdijeljenost naziva „pučka pobožnost”, „pučka religioznost” i „pučko vjerovanje” teško je uočiti u literaturi o toj problematici, a nema je ni u uputama suvremenog crkvenog učiteljstva (usp. PAVAO VI: *Evangelii nuntiandi*, br. 48). Poslanica hrvatskih biskupa *Trinaest stoljeća kršćanstva u Hrvata* (Zagreb 1976, 33–34) također govori o „pučkoj religioznosti” i „pučkoj pobožnosti” i samo indirektno upozorava da ta dva izraza nisu istoznačna; pučkoj pobožnosti pridijeva pozitivno značenje, napose marijanskoj, dok je rezervirana prema „pučkoj religioznosti”, naglašavajući da u njoj mogu „istraživati krivi religiozni oblici karaktera blizu praznovjerja”.

2 Religioznost obuhvaća ljudske stavove, čine i osjećaje kojima čovjek izražava svoj odnos prema svetom i božanskom. Taj odnos prema Bogu čovjek izražava bogoštovljem, molitvom, govorom, mišljenjem i djelovanjem, ali ne samo prema Bogu nego prema svemu od Boga stvorenom, tj. prema sebi, ljudskom društvu i svijetu. Tako je religioznost izražaj čovjeka u totalitetu njegova osobnog života i daje tom životu sadržaj, i to unutar zajednice kojoj svaki čovjek pripada.

Kršćanska religioznost obuhvaća objavom razotkrivene puteve odnosa prema Bogu u Isusu Kristu kao i slavljenja tog otajstva u liturgiji i izvan nje, koristeći kultne i kulturne izražaje koji nisu u suprotnosti s objavom. Pučka kršćanska religioznost izdvaja iz tog opsega vjerovanja bogoštovne stavove i čine koji nisu integrirani u liturgiju, kao i narodne običaje (usp. J. CASTELLANO: *Liturgia e pietà popolare oggi*, u: *La religiosità popolare*. Roma 1978, 126–128). Tako određen sadržaj pučke (kršćanske) religioznosti uvjetuje i granice istraživanja opsega tog sadržaja: prema gore je granica liturgija, dogma i liturgijski oblici pobožnosti, a prema dolje magija i praznovjerje. Tako određivanje sadržaja i opsega pučke religioznosti nužno upućuje na korištenje rezultata različitih znanosti, npr. povijesti religija, sociologije religije, crkvene povijesti, etnologije, čak svojevrsne etnologije religije, a to znači da s tim znanostima i graniči. U svakom slučaju, za poznavanje pučke religioznosti nedostaje samo poznavanje teologije, jer uz dogmatski polog vjerovanja i bogoštovlja postoje dimenzije religioznog života i djelovanja kao i ponašanja koje teologija promatra kao sekundarne pojave. Te iste pojave su za „religijsku” etnologiju od primarnog interesa, je nju ne zanimaju samo pojave koje je oblikovala teologija nego također i one koje su stvorili ljudi prema vlastitim religioznim potrebama. Upravo tako stvorena religiozna ponašanja impregniraju sav život: čovjekov radni dan, uključuju dom i prirodu, rad i svetkovanja, rođenje i smrt, kuću i dvorište, obitelj i rodbinu, tj. sve što okružuje čovjeka. U prošlosti jedva da je išta bilo profano: križao se kruh prije rezanja, pri izlasku iz kuće ljudi su nječno stavljali znak križa, odjeća i alat imali su sakralne znakove. To je vrijedilo kroz stoljeća. Tek posljednja dva stoljeća sekularizacija suzuje sve više i više prostor sakralnog.

rovanje".³ Premda sadržajno povezani i bliski, ti su izrazi nesvedivi na isto značenje.⁴ Izraz „pučka pobožnost” uključuje po sadržaju i opsegu ono izražavanje kršćanskog vjerničkog odnosa prema Bogu u Isusu Kristu koje se očituje izvanliturgijskim i neliturgijskim oblicima kršćanskog bogoštovlja. Te oblike bogoštovlja koji nisu u strogom smislu liturgijski, a koristi ih tradicionalna pobožnost da bi tako izrazila bogoštovne stavove, pučka pobožnost uključuje u sebe pod nazivom „pobožne vježbe” ili „pobožni čini”.⁵ U opseg ovako određenog sadržaja pučke pobožnosti valja ubrojiti:

1. molitvene oblike i radnje (svakodnevne molitve, krunica, duhovne pjesme, blagoslovi i blagoslovine, egzorcizmi, pučki molitveni obrasci, religiozna prikazivanja, procesije, hodočašća);

2. strukture izražavanja religioznih društava (bratovštine, kongregacije, treći redovi, druge crkvene zadruge) i religioznih djela društvene vrijednosti (podizanje crkva, križnih puteva, raspela, kipova, zaklada);

Istraživanja pučke religioznosti, tj. vjerovanja, bogoštovnih radnji i njima obilježenih narodnih običaja, trebaju, stoga, obuhvatiti slijedeće temeljne oblike njezine prisutnosti:

1. religiozne radnje u obitelji, tj. a) religiozni običaji u kući i dvorištu te u krugu obitelji (kućna bogoštovlja, pobožne slike u kući, blagoslovljena voda i njezina upotreba, kućne kaple, kućni zaštitnici), b) običaji uz važne životne ili religiozne događaje (npr. krštenje, prvu pričest, krizmu, ženidbu, pogreb), c) kućna liturgija (dnevne molitve, roditeljski i drugi blagoslovi), d) običaji tijekom godine (proslave pojedinih blagdana, povezanost tih proslava s liturgijskim proslavama u crkvi i odnos s prirodom);

2. Običaji u širem mjesnom društvenom zajedništvu koji se odnose na selo i polje: pokopi, pozivi zvona na dnevne molitve, podizanje kapela, križeva, pilova, poklonaca po selu i putevima;

3. Običaji iz udruživanja: bratovštine, molitvene i druge zadruge vjerskog nadahnuća koje se često oslanjaju na društvena udruživanja pa imaju osobite religiozne karakteristike koje ih razlikuju od drugih grupa, zatim pojedinačni pothvati s društvenim posljedicama, npr. zadužbine, misne zaklade, oltari, slike, „vječno svjetlo”, osobni zavjeti;

4. Običaji koji nastaju iz povezanosti crkvene i prirodne godine kao što su blagoslovi polja, zazivanje padalina, borba protiv pošasti i sl.

Danas istraživanja pučke pobožnosti ne zaobilaze ovako široko zasnovana istraživanja pučke religioznosti; naprotiv, tek takvim tipom istraživanja moguće je upoznati porijeklo i odjek pojedinih sadržaja i oblika pučke pobožnosti (usp. J. DUENNIGER: *Forschungsbereiche der religiösen Volkskunde*, u: *Würzburger Diözesangeschichtsblätter*, 35/36 (1974), 29–30).

3 Izraz „pučko vjerovanje” označuje one sadržaje vjerovanja određene populacije koji su kod nje prisutni u vjerovanju i ponašanju, i to bez obzira da li prelaze okvire autentičnog kršćanskog vjerovanja (usp. D. PIZZUTI-P. GIANNONI: *Fede popolare*. Torino, Marietti 1979, 74–75). – U nas Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti izdavačkim nizom *Zbornik za narodni život i običaje* već desetljećima objavljuje sadržaje koje bi valjalo valorizirati pod naznačenim vidom.

4 Uz spomenute izraze i termine treba spomenuti bliske izraze kao što su „pučko kršćanstvo” i „pučko katoličanstvo”. Za temeljno razumijevanje tih izraza usp. A. GOERRES: *Patologia del cattolicesimo*. Torino 1969, 31–32. – G. DE ROSA: *La religione popolare*. Roma, Paoline 1981, 75–90.

5 Usp. G. SCHREIBER: *Der Barock und das Tridentinum*, u: ISTI: *Das Weltkonzil von Trient*, sv. I. Freiburg, Herder 1951, 381–425. – K. WITTSTADT: *Frömmigkeitsformen im späten Mittelalter und in der Barockzeit*, u: G. KOCH: *Gegenwärtig in Wort und Sacrament*. Freiburg, Herder 1976, 84–109. – R. M. VALABEK: *Riscoprire il senso delle forme tradizionali*, u: *Osservatore Romano*, od 6. V 1978, str. 6.

3. bogoštovne znakove koji su u uskoj povezanosti s dogmatskim vjerovanjem i propovijedanjem (o Trojstvu, Kristu, mucu Isusovoj, Srcu Isusovu, euharistiji, Mariji, svecima):

4. radnje i običaje koji su povezani s liturgijom (misa, sakramenti, sakramentali, liturgijska godina):

5. oblike štovanja svetaca i relikvija:

6. molitvene oblike i radnje u vezi s društvenim događajima (kuga, rat) i drugim životnim nevoljama.

Po teološkom sadržaju spomenuti fenomenološki oblici pučke pobožnosti mogu biti: latreutični, soteriološki, teološki, kristološki i antropocentrični.⁶

Osnovni izvori za istraživanje pučke pobožnosti s ovog teološkog motrišta su sljedeći: ikonografija, crkveno zakonodavstvo, molitvenici, statuti bratovština i pobožnih zadruga, rituali kao izvori za povijest dijeljenja sakramenata i blagoslovina, homiletske zbirke, votivne slike i dr.⁷ Za razumijevanje tih izvora u pojedinoj epohi, a napose za ispravnu prosudbu suvremenog standarda pučke pobožnosti u nekom narodu, potrebno je poznavati njegovu opću crkvenu stvarnost i s njom u vezi društvenu, političku i kulturnu prošlost.⁸

Trinaeststoljetna povijest kršćanstva u našem narodu ne može mimoći činjenicu rascjepkanosti našeg narodnog prostora na kojem se vjekovima susreću različiti politički, kulturni i religijskokrskveni svjetovi. Stoljećima je južna Hrvatska pod utjecajem talijanskog, sjeverozapadna Hrvatska pod utjecajem germanskog tipa kršćanstva, a hrvatski katolici u Bosni i Hercegovini pod turskom vlašću mučno grade vlastite tradicije u spletu nasljedja, utjecaja s juga i sjevera te krnjih mogućnosti neznatnih sloboda i prava. Sve je to uvjetovalo različitu crkvenu supstrukturu: dijeljenje sakramenata, propovijedanje, poučavanje vjernika i način dusobrižništva, a onda posljedično također različitu disciplinu klera i redovnika različite tradicije, vjersko znanje i predodžbe. U svojoj različitosti jedno je zajedničko: rubni i provincijski značaj našeg kršćanstva u usporedbi s ostalim kršćanskim evropskim narodima. Do nas veliki religiozni pokreti ili nisu dosizali ili nisu duboko zasijecali u tkivo Crkve. To je razlog provincijskog mentaliteta našega kršćanstva: nas su mimoilazila velika kršćanska previranja, dok smo neznatnim događajima posvećivali veliku pažnju.

U ranom srednjem vijeku kršćanstvo u Hrvata pronašlo je u glagoljstvu osc bitu i autentičnu fizionomiju, crkvenu i kulturnu. U vremenu kasnog srednje vijeka glagoljstvo je stisnuto na dio jugozapadnog područja Hrvatske, dok se dc maća Crkva na jugu otvara romanskom, a na sjeveru germanskom utjecaju. Stog je u priobalnom području južne Hrvatske očit utjecaj južnoevropskog sustav

6 G. SCHWEIGER: *Frömmigkeit im bayerischen Raum*, u: J. GRUENDEL: *Spiritualität -Meditation-Gebet*. München 1974. 108-128. - ISTI: *Kirche und Kultur im barocke Bayern*, u: *Studien und Mitteilungen zur Geschichte des Benediktiner-Ordens und sein Zweige*, 80 (1969), 7-20.

7 G. SCHREIBER: *Der Barock und das Tridentinum*, 388.

8 Usp. L. A. WEIT-L. LENHART: *Kirche und Volksfrömmigkeit im Zeitalter des Baroc* Freiburg, Herder 1956.

pučke pobožnosti, kako u srednjem tako i u novom vijeku. Banska Hrvatska i Slavonija nakon oslobođenja od Turaka otvaraju se baroknoj pobožnosti, dok glagoljaški krajevi pokazuju prema njoj izvjesne rezerve, i to više zbog bogatog srednjovjekovnog nasljedstva nego iz kakva organizirana otpora. Na prijelazu iz 18. u 19. st. vide se utjecaji prosvjetiteljstva austrijskog tipa; on je očit ne samo u sjevernoj nego i u južnoj Hrvatskoj, kako po svojim jozefinističkim tendencijama tako po kasnijem liberalnom nasljeđu. Budući da kler u prvoj polovici 19. st. prima odgoj u jozefinističkom duhu, on i u pastvi zastupa iluministički pastoral. Tek poslije konkordata Austrije i Svete stolice (1855) u hrvatskim se krajevima pojavljuju tendencije restauracijsko-konzervativnog sadržaja, a prevladavaju potkraj 19. i početkom 20. st. osobitim programom pučkih pobožnosti koji se djelomično mijenja tzv. liturgijskim pokretom, a napose društvenim promjenama potkraj prve polovice ovoga vijeka.

1. RAZDOBLJE KASNOG SREDNJEG VIJEKA

Opća je značajka pučkih pobožnosti u kasnom srednjem vijeku da se one javljaju još uvijek unutar i uz službenu crkvenu i liturgijsku pobožnost: bliže su liturgijskoj pobožnosti, a ona je spremna da ih u sebe integrira, sve dok „devotio moderna” trajno ne razdijeli osobnu i liturgijsku pobožnost.⁹

To je vrijeme razvoja propovijedi. I u nas su se pojavili brojni „korizmenjaci”. Piše ih niži kler koji po izobrazbi i tipu religioznosti spada u „puk”. Zapisane propovijedi pokazuju onovremenu usmjerenost misli i ljubavi vjernika prema vidljivim i dohvatljivim sadržajima kršćanskog otajstva. Štuje se Kristovo čovječstvo pa i sama slova imena Isusova, a sam pogled na hostiju pruža zaštitu i spas. Slika sv. Kristofora štiti od nagle smrti. Sv. Franjo Asiški je unio manje straha pred smrću, ali je *Dies irae* dokumenat o strahu srednjovjekovnog čovjeka pred smrću. Povezana je s time pobožnost prema Isusovoj mucu i križu. Štuju se svi znakovi njegove muke, a samu muku narod prikazuje na otvorenim pozornicama, obilaze pokorničke procesije, podižu se križni putevi. Oko Krista je vijenac svetaca, napose mučenika i zaštitnika pojedinih staleža ili pomoćnika u nevoljama, napose u času smrti.¹⁰

Iz tog su vremena naši *Gospini plačevi*. Pjesma *Pesan ot muki Hrstovi* u 80 osmeraca nalazi se u najstarijoj hrvatskoj pjesmarici s kraja 14. st. Petrisov zbornik (1468) tematski upotpunjuje opis Kristove muke i pokazuje opću karakteristiku kasnijih plačeva, tj. u njima Marija postaje glavni lik, žena puna boli za sinom koji je nepravedno osuđen i pogubljen. Tematski su ti plačevi ovisni o Evanđelju, literarno i teološki opravdani spisom sv. Bernarda *Liber de passione Christi* (12. st). Narod ih je primao od sastavljača, prenosio usmenim putem, mijenjao i upotpunjavao. Postali su neotudiv dio hrvatske pučke pobožnosti pa ih ne mogu mi-

9 S. MARSILI: *Liturgia e devozioni tra storia e teologia*, u: *Rivista Liturgica*, 63 (1976), 178–179.

10 G. SCHWEIGER: *Frömmigkeit im bayerischen Raum*, 112–113.

moći ni naši najznačajniji renesansni pjesnici Marko Marulić, Mavro Vetranović i Nikola Najlašević.¹¹

Istovremeno su crkvena prikazivanja također tematski vezana na Kristovu muku i uskrsnuće. Njihova prisutnost je zajamčena već u 15. st. Scensko ili barem dramatsko obilježje imaju zapisi o Bogorodičnim čudesima u Ivančićevom zborniku (14. ili 15. st). Oni su naslonjeni na apokrifnu literaturu, ali su imali i značajno mjesto u pučkoj pobožnosti i pučkom stvaralaštvu kasnog srednjeg vijeka u nas.¹²

Osobito u južnoj Hrvatskoj toga vremena postoji mnoštvo bratovština različitih naslova, napose marijanskih. Srednjovjekovne bratovštine pokazuju dva elementa izvanredne kohezivne vrijednosti: to su staleži i zanati. No, bratovštine nastaju i zbog drugih razloga, npr. različitih kataklizmi, hodočašća,¹³ djelovanja pojedinih crkvenih redova i velikih samostana. Osnovna im je oznaka socijalna služba i usmjerenost prema karitativnoj djelatnosti: poštovanje uspomene pokojnika, organizacija hodočašća, služba prošteništima, njega siromaha, bolesnika, a i međusobna pomoć i zaštita. Tako su opći vjersko-socijalni ciljevi bili prisutniji u bratovštinama od specifično bogoštovnih.¹⁴

Pojavom reformacije, zatim po promjenama koje je uvjetovalo opće evropsko događanje, nastaju u 16. st. značajne novosti, općenito u katoličkoj pobožnosti, a napose u pučkoj pobožnosti.

2. POTRIDENSKA EPOHA ILI BAROKNO RAZDOBLJE

S motrišta razvoja katoličke pučke pobožnosti u vremenu od 16. do 18. st. osobito je važno uočiti proces religiozne obnove koju je nadahnuo Tridentski crkveni sabor (1545–1563). Njegov je doprinos višestruk: razjasnio je vjerska učenja u spornim pitanjima, postavio jasne pravce za život i djelovanje klera kao i odrednice za vjerski život vjernika. I crkveno bogoslužje dobilo je posve određene linije razvoja, jer je odobren novi brevijar (1568), novi misal (1570), novi pontifikal (1596) i novi ritual (1614), a 1588. je papa Siksto V ustanovio i kon-

11 Usp. navedenu literaturu i sam prilog Nikice KOLUMBIĆA: *Hvarski dijaloški „placevi“*, u: *Čakavska rič*, 1 (1978), 21–44.

12 M. VALJAVEC: *Crkvena prikazivanja starohrvatska 16. i 17. vijeka*, u: *Stari pisci hrvatski*, 20 (1893). – F. FANCEV: *Hrvatska crkvena prikazivanja*, u: *Narodna starina*, 11 (1932), 143–168. – I. PETROVIĆ: *Bogorodična čudesa u Ivančićevu zborniku, hrvatskoglajolskom spomeniku 14/15. stoljeća*, u: *Radovi Staroslavenskog instituta*, 7 (1972), 123–1210.

13 U Zadru je postojala bratovština kojoj je bila zadaća okupljati hodočasnike i organizirati im put do svetišta sv. Jakova apostola u sjeverozapadnu Španjolsku (usp. M. NOVAK-SAMBRAILO: *Matrikula bratovštine svetog Jakova iz Galicije u Zadru*, u: *Radovi Arhiva JAZU*, 1 /1972/, 1–15).

14 Iscrpan pregled literature o južnohrvatskim bratovštinama u razdoblju srednjega vijeka, usp. E. PERIĆIĆ: *Marijanski kult u Hrvatskoj XVI stoljeća*, u: *Advocata Croatiae*. Zagreb 1981, 52–55.

gregaciju obreda da usmjerava i bdije nad zacrtanim pravcima liturgijskog života. Ipak je dio liturgijskog života bio pod nadzorom mjesnih biskupa. Upravo je tim putem u liturgiji i u pučkoj pobožnosti barok stao uz bok potridentskom shvaćanju crkvene pobožnosti i bogoštovlja te bitno obilježio svojim sadržajem vrijeme potridentske epohe utiskujući svoj pečat liturgiji, neliturgijskoj pobožnosti kao i graničnim područjima vjere i praznovjerja.¹⁵

Barokna kultura odgovara ondašnjoj feudalnoj strukturi. To je „kultura slavlja”, pa i bogoslužje postaje slavlje i u sebe ugrađuje mnoštvo izražajnih sredstava u službi najviših ideala. Svečanost je oznaka barokne kulture, građevne, likovne, glazbene i literarne. Svečanost baroka teži narodu ponuditi svetkovanje, a ne ponukati narod da sam slavi i svetkuje. Seljaci i građani trebaju gledati i čuti te „zadivljeni se radovati” u proslavi. To je njihov način sudjelovanja. Posljedica takvog usmjerenja je bila uskoro vidljiva po tome što je narod u liturgiji sudjelovao samo pjevanjem, a ostala liturgijska slavlja sve su se više odmicala od njega.¹⁶

No, gledajući iz drugog vidnog ugla barok je vrijeme s izrazitim kulturnim događanjima: razvija se crkvena drama, glazba, podižu zadužbine s bogatim inventarom likovnih umjetnosti. Sve to potiče liturgijska kao i pučkopobožna nadahnuća. Premda barok daje osobit pečat razvoju pučkih pobožnosti, on načelno nije revolucionaran ni na području liturgije ni pučkih pobožnosti. Pobožno i kultno dobiva novo ozračje entuzijazma, zanosa, patništva i predanosti, ali ovi zamasi subjektivnog i afektivnog ostaju pod kontrolom dvaju čimbenika: prvi je tradicija, a drugi liturgija. Službena je liturgija nastupala centralistički i s tendencijom uniformiranja, premda su ostali na snazi partikularni običaji, npr. zagrebački obred, a pojedine biskupije i crkveni redovi imali su vlastita „propria” i „agende”.¹⁷

15 I barokne propovijedi svjedoče o zapisima i njihovoj upotrebi u liječenju. *Mihalj Šimunić* tvrdi da bolesnik „koji strašen kamenac imajuć, beše požerl ceduljicu, kade bile su ove reči napisane 'In conceptione tua, Virgo Maria immaculata, permansisti, ora pro nobis Patrem cuius Filium peperisti'. Ter čudo! Na četrti dan ona ceduljica zivala mu je razdrobljena kamena van i sama pred njim izešla, ali reči na njoj napisane nutre su ostale.” (Usp. M. SIMUNICH: *Szlusba marialzka*. Zagreb 1697, 9). – Istarski franjevac *Franjo Glogovac* objavio je 1703. priručnik blagoslova i egzorcizama u kojima su i protiv pojedinih bolesti, prirodnih nepogoda i zbivanja neprotumačivih uzroka (usp. F. GLOGOVACZ: *Fasciculus benedictionum*. Venetiis 1703). – U Hrvatskom zagorju se u 18. st. prodavao kao zaštita od vještica i njihova utjecaja „sveti prah patrov kapucinov” (usp. J. MATASOVIĆ: *Prilog genealogiji Patačića*, u: *Narodna starina*, 10 (1930), 231). – Osvrt na rukopisne zbirke s takvim zapisima i blagoslovima te egzorcizmima donosi R. STROHAL: *Različiti zapisi i čaranja*, u: *Zbornik za narodni život i običaje JAZU*, 15 (1910), 120–132. – ISTI: *Priručna knjiga „Duhovna obrana” u hrvatskoj glagoljskoj knjizi*. *Ibidem*, 26 (1921), 342–346. – I. MILČETIĆ: *Stari glagoljski recepti, egzorcizmi i zapisi*, u: *Vjesnik Staroslavenske akademije*, 1 (1913), 61–69. – V. PUTANEC: *Starohrvatski glagoljski uklin protiv zmija u rukopisu 14. stoljeća*, u: *Zbornik za narodni život...*, 40 (1962).

16 J. A. JUNGMANN: *Liturgisches Erbe und pastorale Gegenwart*. Innsbruck 1960, 109–110.

17 Tako su npr. franjevci provincije sv. Ladislava sa sjedištem u Zagrebu imali vlastiti ritual (usp. *Ordo agendorum et cantandorum in actibus processionalibus pro F. F. Franciscanis Regularis opservantiae in venerabili Provincia Sancti Ladislai in Sclavonia...* Viennae 1702).

Barokna kultura osobito je obilježila zemlje pod vlašću Habsburgovaca, osobitih boraca za katolicizam i protiv reformacije. Budući da je sjeverozapadna Hrvatska bila u sastavu te monarhije, u njoj bi trebalo tražiti oznake tzv. austrijske pobožnosti („*pietas austriaca*“).¹⁸ Pokretač te osobite pobožnosti jest sama vladalačka kuća koja oživotvorenjem dosljednog katoličkog ponašanja to ponašanje prenosi na dvor i zatim na pučanstvo i tako utječe na pobožnost samoga naroda. Temeljna pretpostavka jest uvjerenje da vjernost vladalačke kuće vjeri i pobožnosti donosi vladalačkoj kući jačanje vlasti, a narodu dobro. Iskustvo o uspješnosti takvog ponašanja urodilo je odgovornošću koja je članove dinastije poučila da vlast smatraju poslanjem koje Bog dijeli i štiti, a za uzvrat od dinastije iziskuje vjernost vjeri predaka. Ta „*pietas austriaca*“ ima oznake borbene pobožnosti jer su specifični izrazi te pobožnosti: štovanje Trojstva i križa, s jedne strane, a euharistije i Marije, s druge strane. Sve te pobožnosti imaju neki „protiv“: prve dvije su simboli kršćanske odanosti u obrani kršćanstva od islama u protuturskim ratovima, a druge dvije su osobiti sadržaji u obrani katoličanstva od protestantizma.¹⁹

Prije osvrta na ove usmjerenosti pučke pobožnosti u baroku valja upozoriti na kontinuitet srednjovjekovnih pobožnosti i u baroknom razdoblju, premda je ponegdje uočljivo prenošenje naglaska u sadržaju takvih pobožnosti. Tako je već u srednjem vijeku bila duboko ukorijenjena pobožnost prema Kristu, i to u tri glavna otajstva: trpeći Krist, proslavljeni Krist i euharistijski Krist. Pronose je osobito franjevački redovi, kako u srednjem vijeku tako i u razdoblju baroka. Pridružuju im se u baroku osobito isusovci. Konkretni su oblici tog štovanja: četrdesetsatno klanjanje, podizanje križnog puta, štovanje Kristovih rana ne samo od čavla nego i na leđima od bičevanja pa, čak, rane na jeziku koji je probio tm; zatim sedam izlivanja Kristove krvi, širenje slike s Kristom u zatvoru gdje je vezan uz stup sramote.²⁰ U sjevernoj Hrvatskoj su brojne bratovštine muke Isusove. Isusovci vode takvu bratovštinu s mnogo mjesnih zadruga za cijelu Bansku Hrvatsku, a središte su joj njihove crkve u Varaždinu i Zagrebu. Čini se da je najstariji priručnik te bratovštine *Duhovni dar vsem vu Kristušu predragem obojega spola dušam naklonjen* (Trnava 1732). Kontinuitet ove pobožnosti vidljiv je i u molitvenicima koji sve do kraja 18. st. sadrže litanije i časoslov muke

18 A. CORETH: *Pietas Austriaca. Ursprung und Entwicklung barocker Frömmigkeit in Oesterreich*. Wien 1959. – A. BOEHM: *Oesterreichische Frömmigkeit*, u: *Kirche in Oesterreich 1918–1965*, sv. 1, Wien 1966, 189–198.

19 A. CORETH: *Pietas Austriaca*, 6. – Propovjednik *Ivan Muliš* npr. ovako naslovljuje slušateljstvo: „Draga domovina! Draga katoličanska općina. Dragi Horvatski orsag!“ Naglašava potrebu postojane vjernosti rimokatoličkoj Crkvi: „Ne bude se okrunil drugi vu kraljevstvu nebeskomu, nego onaj koji vu Sv. Rimsko-katoličanskoj cirkvi, pod zastavom Kristuša, viteški i stalno suproti vsakomu grehu i vsakoj krivi veri vojuval bude...“ (usp. Ivan MULIH: *Prodestva*. Zagreb 1782, 134, 165).

20 U sjeverozapadnoj Hrvatskoj se u 17. i 18. st. širi prikazivanje žalosnog Krista u sjedećem stavu. Taj ikonografski motiv nosi i osobit naziv „hrvatski Isus“ (usp. V. BELAJ: „*Hrvatski Isus*“ na svetačkim stupovima varaždinskoga kraja, u: *Godišnjak Građskog muzeja. Varaždin*, 5 (1975), 177–185).

Isusove, premda u 18. st. nastaju i krunice tog sadržaja. Tako Juraj Mulih poznaje „čiselca od muke i pet rana Kristuševih”.²¹ U baroku se pojavljuje pobožnost križnoga puta; ona je djelomično službeno-crkvena i djelomično pučka. Franjevci su osobiti širitelji te pobožnosti,²² sa željom da se njome obilježi vremenski i sadržajno sav kršćanski život.²³

Poštivanje proslavljenog i euharistijskog Krista u baroku razotkriva se u dva međusobno suprotstavljena očitovanja: tiho klanjanje pred Presvetim u oltaru, s jedne strane, i trijumfalizam teoforičkih procesija, s druge strane. U teoforičkim procesijama, a i u svetohraništima majestetičnog oblika prijestolja, tzv. pobožnost gledanja, doživjela je svoj najimpresivniji izraz.²⁴ Euharistijska pobožnost također se razvila još u srednjem vijeku, nakon što je papa Urban IV 1264. proglasio blagdan Tijelova. Ubrzo su nastale i tijelovske procesije po gradovima i selima s ophodom oko sela i odlaskom na polja. U 17. st. su uvedeni usputni oltari. U baroku tijelovska procesija postaje vrhunac barokne blagdanske dramatike po svom sjaju. Te procesije su i znak prožimanja liturgije i pučke pobožnosti. To je bio događaj koji je vidljivo povezivao društvene staleže u istoj pobožnosti. U procesiji su se nosile relikvije, različite bratimske zastave, slike i kipovi svetaca, križevi i simboli pojedinih cehova i korporacija.²⁵ U srednjem vijeku su tijelovske procesije bile prvenstveno obilježene spomenom Kristove muke, premda te procesije uvijek imaju oznake proljeća, rascvjetanosti probudene prirode. U tim procesijama, a također u procesijama kod prijenosa relikvija na Cvjetnicu i na Veliki petak, događali su se i dramski prizori s dijalozima. Prizori su obuhvaćali sve kršćanske sadržaje od protjerivanja iz raja pa do uskrsnog jaja kao simbola uskrsnuća, tj. svu povijest spasenja. Sve se to, pak, odvijalo uz pucanje mužara, glazbu, razvijene zastave i osobito šarenilo narodnih nošnji i svečanih

21 Juraj Mulih također spominje „korunicu Kristuševu” od pet Očenaša i petnaest Zdravomarija, zatim „veliko čislo” od petnaest Očenaša i stopedeset Zdravomarija prema 150 psalama i „malo čislo” od sedam Očenaša na spomen sedam Kristovih riječi na križu i šezdeset i tri Zdravomarije na uspomenu njezinih godina: spominje Mulih i još jednu „korunicu Kristuševu” s trideset i tri Očenaša i toliko Zdravomarija (usp. *Nebeszka hrana*. Zagreb 1748, 271–281). – Franjevci su širili radosnu krunicu sa sedam Očenaša i 70 Zdravomarija te dvije žalosne krunice s istim brojem Očenaša i Zdravomarija (usp. K. FABSICH: *Enchiridion sive manuale franciscanum*. Zagrabiae 1768, 343–344).

22 K. BAUMGARTNER: *Die Seelsorge im Bistum Passau zwischen barocker Tradition, Aufklärung und Restauration*. St. Ottilien 1975, 457.

23 Nepoznati hrvatski franjevac hrvatsko-kranjske provincije. „jeden pater iz ostrešega reda Sz. Ferencza”, ovako preporuča svoj prijevod pobožnosti križnoga puta Leonarda a Portu Mauritio: „Ne zapusti ada ovu svetu ui vnogo vrednu pobožnost nego se k nje privadi, ako ne vsaki dan, končimar (!) vsak svetek ali vsaki petek, naimre pak meseca Marcuiša” (usp. *Put szvetoga krisa*. Zagreb 1765, 29).

24 J. A. JUNGSMANN: *Liturgisches Erbe und pastorale Gegenwart*, 111.

25 Franjevci provincije sv. Ladislava izdali su osobit pastoralni priručnik *Manuale confessoriorum illiti ruchna knisicza szpovednikov* (Zagreb 1725), u kojem se u pojedinostima propisuje način sudjelovanja u različitim procesijama te inventar koji upotrebljavaju sudionici tih procesija (str. 54–85).

odijela.²⁶ Tako tijelovska procesija i općenito euharistijske procesije ističu sakrament euharistije kao predmet štovanja, i to Kristovu sakramentalnu prisutnost kao znak Božje blizine, dok se gubi iz vida cjelina euharistijskog otajstva kao zahvalne žrtve.²⁷

Procesije u baroku su jedan od najznačajnijih oblika povezanosti vjere i života i u tom su vidu temeljni oblik iskazivanja religioznosti puka.²⁸ Početno su prvenstveno vezane uz liturgijske proslave, a vremenom su zadobile slobodnije pučko-pobožne oblike i sadržaje pa se neprestano umnažaju dani i zgone njihova odvijanja. One postaju sastavni dio hodočašćenja, redoviti način izražavanja blagdansskog slavljenja. Priređuju se s molitvama za lijepo vrijeme, dobru ljetinu, očuvanje od nepogoda na njivama i domaćinstvima,²⁹ protiv rata i kuge,³⁰ a bez njih se ne održavaju ni obične skupštine pojedinih bratovština.³¹

Bratovštine u baroknom vremenu mijenjaju sadržaje i naslove. Srednjovjekovne su bratovštine imale izrazito društveno značenje, a većina ih je bila posvećena svcima zaštitnicima. Bilo je i tada trinitarnih, marijanskih i kristovskih bratovština, a u baroknom vremenu bratovštine nose gotovo isključivo religiozne naslove, i to takve koji šire temeljna otajstva vjere i propagiraju nove pobožnosti. Posebno se širi bratovština Presv. Trojstva i Gospodnje muke te presv. euharistije.³² Marijanske bratovštine također dobivaju nove sadržaje i imena pa se javljaju: poslije bitke kod Lepanta (1571) bratovština sv. krunice (sa simbolima sv. Dominika i sv. Katarine Sijenske), Marije Pomoćnice, Gospe od Karmela, Žalosne Gospe, Marijinog bezgrešnog začeca i sl.

Uz štovanje euharistije najznačajniji stožer barokne pobožnosti jest pobožnost prema Mariji.³³ Obnavljaju se mnoga marijanska prošteništa,³⁴ proglašavaju novi

26 K. BAUMGARTNER: *Die Seelsorge im Bistum Passau...*, 477–506.

27 G. SCHREIBER: *Der Barock und das Tridentinum*, 393–395.

28 L. A. WEIT – L. LENHART: *Kirche und Volksfrömmigkeit im Zeitalter des Barock*, 174.

29 Usp. *Compendium sacrorum rituum et precum*. Tyrnaviae 1738. – *Fasciculus benedictionum*. Zagrabiae 1744.

30 U vremenu kad se 1739. pojavila kuga u Slavoniji i u Podunavlju nepoznati je autor objavio knjižicu: *Instructio practica de officio parochorum... tempore pestis*. Budae 1739.

31 Usp. F. E. HOŠKO: *Pastoralno djelovanje franjevac provincije sv. Ladislava na području zagrebačke biskupije u vremenu potridentske obnove*, u: *Bogoslovska smotra*, 46 (1976), 458–463.

32 Bratovština Presv. Oltarskog sakramenta osnovana je 1539. u rimskoj dominikanskoj crkvi S. Maria sopra Minerva. Početkom 17. st. širi se izvan Italije. U našim krajevima već je prisutna u vremenu tridesetgodišnjeg rata (1618–1648). – Valjalo bi za bolje poznavanje teologije i štovanja euharistije u nas podrobno vrednovati djelo pavlina i leksikografa Ivana Belostenca: *Sacri sermones in sacratissimum festum Corporis Christi idioma illyrico compositi* (Graz 1672).

33 Pavlin *Hilarion Gasparoti* naziva sjevernu Hrvatsku „marianski orsag“, a Mariju „Gospa vsega hrvatskoga orsaga“ (usp. *Cvet szveteh* (Beč 1760, 3).

34 Marijansko proštenište u Mariji Bistrici 1684. biva obnovljeno zaslugom zagrebačkog biskupa Martina Borkovića.

marijanski blagdani, kao što su: krunice (1571), imena Marijinog (1683), Marija „de Mercede“ (1696), Gospe od Karmela (1726), Marijinog bezgrešnog začeca (1708)³⁵ i Gospe žalosne. Mnostvo novih Marijinih naslova napušta stare naslove koji su isticali Marijinu ulogu u djelu spasenja, a ovi novi ističu takve Marijine vlastitosti da je teško prepoznati u Mariji Gospodinovu majku, jer je odvajaju od povijesti spasenja ističući je neovisno o toj ulozi.

Euharistijska i marijanska pobožnost u baroku su se međusobno povezale i postavile osnovicu za nov oblik pobožnosti, posebno večernjih pobožnosti. Liturgijska večernja je postala puku nedostupna,³⁶ a umjesto nje stapanjem euharistijske i marijanske pobožnosti nastala je večernjica s marijanskim molitvama i euharistijskim blagoslovom. Nakon prekida te pobožnosti u vremenu prosvjetiteljstva, ona je obnovljena u vremenu restauracije i sačuvala se do danas.

3. RAZDOBLJE JOZEFINISTIČKOG PROSVJETITELJSTVA

Prosvjetiteljstvo je u hrvatskim krajevima nastupilo u ruhu jozefinizma, premda su u južnoj Hrvatskoj prosvjetiteljske ideje prije jozefinizma širili venecijanska i francuska državna uprava. Prosvjetiteljstvo donosi nove ideje i prekida s tradicijom, što uvjetuje promjene i u vjerskom mišljenju i u religioznom ponašanju. U tom novom vremenu postaju nekoć razumljivi oblici izražavanja religioznosti nesposobni prenositi vjerski život. K tome propovijedanje i katehizacija više nisu u službi baroknog repertoara pučke pobožnosti.³⁷ Ako propovjednici i nisu širitelji nove kulture razuma, većinom nisu dovoljno kritični prema prosvjetiteljskim novostima. Upozoravaju npr. na prošteništa kao na mjesta praznovjerja, a pojedine običaje stavljaju pod nož kritike i nastoje ih iskorijeniti.³⁸ Katehizacija nije više uvođenje i uvježbavanje naslijedenih oblika vjerskog života, nego vodič u neku općenitu kulturu spoznaju vjere i kršćanskog morala. Od kršćanstva je ostala čudoredna nauka, a katehizacija se najčešće svodi na moralni odgoj s naglašavanjem sadržaja koji se odnose na onovremeno društveno uređenje i međudnose. Prosvjetiteljski racionalisti zapostavili su vjerska otajstva i umjesto teo-

35 Kult bl. Djevice Marije bio je osobito izrazit u srednjovjekovnoj Ugarskoj i kasnije u Habsburškoj Monarhiji, a time i u Hrvatskoj. Kralj Matijaš Korvin (15. st.) je kovao novac s Marijinim likom, a car Ferdinand II (1619–1637) s likom Bezgrešne. Njegov sin Ferdinand III (1637–1657) je državu posvetio Bezgrešnoj, a Leopold I (1657–1705) je 1667. ponovio tu posvetu.

36 J. A. JUNGSMANN: *Liturgisches Erbe und pastorale Gegenwart*, 116.

37 Lodovico Muratori je svojim spisom *Della regolata devozione dei cristiani* (1747) izvršio relativno značajan utjecaj na stavove jozefinističkih prosvjetitelja i usmjerio njihova nastojanja u pravcu napuštanja baroknog repertoara pobožnosti (usp. E. PACHO: *Religiosità popolare e devozionale nell' epoca moderna*, u: *La religiosità popolare*. Roma, Teresianum, 1978. 71–72).

38 K. BAUMGARTNER: *Die Seelsorge im Bistum Passau*, 504. – Tako je car Josip II najprije zabranio višednevna hodočašća, zatim 1783. pokušava spriječiti hodočašćenje u Maria Zell, a ono nosi naslov „Magna mater Austriae“, dok 1786. uistinu zabranjuje odlazanje hodočasnika u to najpoznatije marijansko prošteništa u državi.

centrične religije uspostavili antropocentričnu. Središte svijeta je čovjek, a ne Bog.³⁹ Tako se prodorom prosvjetiteljstva izmijenio krajem 18. st. stav prema životu i svijetu. U baroku je shvaćanje svijeta uključivalo povezivanje dostupnog i transcendentalnog, a u prosvjetiteljstvu se traži cjelovitost u onome što je dohvatljivo iskustvu i spoznaji. Umjesto barokne osjećajne plime koja nadograđuje racionalnu jasnoću prosvjetiteljstvo usredotočuje pogled na svagdanje, neposredno i pragmatično. Svečane haljine baroka postale su tijesne pravim sljedbenicima prosvjetiteljstva, jer su oni zainteresirani za izvorno u povijesti, za čovjeka kao razumno biće, a ne za mistični svijet baroka, pa ga podvrgavaju ispitivanju i kritici u svjetlu prirode i razuma.⁴⁰

Jozefinističko prosvjetiteljstvo, izraženo u bezbroj pravnih uredbi političkih vlasti u razdoblju državne Crkve, nastoje svesti manifestacije pobožnosti unutar strogih crkvenoliturgijskih okvira, ali puk ne zaboravlja tako brzo drevne pobožne vježbe, pa se u razdoblju prosvjetiteljstva pučka pobožnost zapravo još više udaljila od liturgije.⁴¹ Odredbe državnih i crkvenih vlasti, novi rituali, molitvenici i tiskane propovijedi nastoje usmjeriti pučku pobožnost prema liturgiji, ali prenaplašeno su antropocentrični pa u stvarnosti nemaju osobit domet. No, izrazite su njihove namjere i usmjerenosti. Tako molitvenici gotovo isključivo naglašavaju moralizam, pa su i priručnici za praćenje mise u službi ćudorednosti i općeg narodnog dobra. Kako su dokinute mnoge bratovštine, a ustanovljena samo bratovština za kršćansku ljubav kao njihov nadomjestak, zabranjene su i mnoge procesije i osjetljivo je umanjen barokni sjaj takvih preostalih procesija na Tijelovo, Markovo i na prosne dane.⁴²

U štovanju Euharistije dogodila se značajna promjena. Budući da je jozefinizam u svoj program ugradio također ideje jansenizma, smanjio se broj pričesti. Jansenisti su za redovito pričješćivanje tražili osobitu svetost života i to je otuđilo mnoge, također, od uskrne pričesti, pa i od primanja popudbine. Pričješćivanje je postalo i ostalo asketski problem, a narasle su pobožnosti nadomještanja, kao što je duhovna pričest.

Prosvjetiteljsko vrijeme učinilo je mnogo u uvodenju pjesama na narodnom jeziku. U onovremenim pjesmaricama misne pjesme imaju najviše prostora, ali su mnoge od njih gemanskog porijekla, posebno u sjevernoj Hrvatskoj. Te su nove pjesme potisnule gregorijanski koral, svojim sadržajem žele poučavati i nadomjestiti nerazumljivost latinskog jezika u liturgiji.

39 J. A. JUNGSMANN: *Liturgische Erneuerung zwischen Barock und Gegenwart*, u: *Liturgisches Jahrbuch*, 12 (1962), 5.

40 G. SCHWEIGER: *Frömmigkeit im bayerischen Raum*, 120.

41 J. A. JUNGSMANN: *Liturgische Erneuerung zwischen Barock und Gegenwart*, 2.

42 Josip II je 7. X 1782. zabranio sve procesije osim teoforičkih i u prosne dane, a još 1781. je odredio da se kod procesija ne smiju nositi svečana odijela ni uobičajeni ukrasi (usp. K. BAUMGARTNER: *Die Seelsorge im Bistum Passau*, 495).

4. RAZDOBLJE KATOLIČKE RESTAURACIJE

Jozefinizam u nas traje do sredine 19. st. Stoga u prvoj polovici prošloga stoljeća crkveni i vjerski život vode svećenici koji su odgojeni da budu narodni učitelji, čuvari javnog morala i postojećeg poretka, činovnici Crkve i države. U isto je vrijeme osjetljivo opao broj svećenika, a svećenički poziv postao neprivaćan. Istovremeno su se u Crkvi očitovale napetosti između svećenika i vjernika koji su prihvaćali otvorenost prema liberalizmu i onih koji su težili za posvemašnom restauracijom društvenog i vjerskog života iz prethodnog stoljeća. Restauracija je pobijedila. Ona traži povratak crkvenom autoritetu, tradiciji, a Crkvu smatra čuvaricom predaje i odbija napore oko prilagodbe crkvenog života novom vremenu. Pastoralno djelovanje postavlja za cilj poboljšanje puka, i to uz pomoć državnih vlasti koje bi svojim uredbama trebale pomoći crkvene zakone. Po shvaćanju takvog dušobrižništva zadaća je države pomoći Crkvu u naporu da ona očuva vjernike od prilika za grijeh. Održavaju se brojne pučke misije sa zadatkom „Spasi dušu svoju“! Teme tih misija su eshatološke istine: smrt, sud, pakao i kraljevstvo nebesko. Na propovjedaonicama se ponekad odigrava kazalište: neki drže mrtvačku glavu u ruci dok govore. Tematski je propovijedanje suženo na moralne zakone i uredbi, posebno na obdržavanje šeste crkvene zapovijedi, na propise o nedjeljnoj misi, postu i nemrsu.⁴³

Dogodila se i promjena samog pojma „pobožnost“. To nije više nešto zanosno, radosno, vedro, slobodno, nego pasivno, popustljivo, strpljivo, obranaško, beskrvno.⁴⁴ Restauracijska pobožnost stavlja naglasak na pasivne kreposti, na dosljedno ispunjavanje propisa i uredbi. Premda u 19. st. postoji, također, tendencija revitalizacije baroka, barok je ostao zarobljen na vjerničku dušu do kućnog praga i prepoznaje ga se u kućnim molitvama, brizi za duše u čistilištu, večernjem pozdravu Gospi, a u crkvenim pobožnostima on je ustupio mjesto restauracijskom shvaćanju crkvene i pučke pobožnosti. U crkvenom graditeljstvu restauracija ima svoj izraz u neogotici.⁴⁵ U crkvama se improviziraju lurske špilje, a mnoge stare kapele također bivaju u nju pretvorene. Tradicija starih bratovština nije utjecala na njihovo ponovno obnavljanje nego na nastajanje niza pobožnih društava. Marijanska pobožnost osobito se koncentrira u svibanjskim pobožnostima i one postaju osobit znak restauracijske crkvenokatoličke pobožnosti.⁴⁶

Restauracijsko vrijeme s tendencijama konzervatizma i romantike ostalo je na snazi sve do II vatikanskog koncila.⁴⁷

43 Antonio Rosmini je 1848. objavio spis o „pet rana Crkve“, a kao prvu spominje „odijeljenost naroda i svećenika kod liturgije“. No, spis je dospio na Indeks zabranjenih knjiga (A. J. JUNGSMANN: *Liturgische Erneuerung zwischen Barock und Gegenwart*, 11).

44 B. HUBENSTEINER: *Vom Geist des Barocks. Kultur und Frömmigkeit im alten Bayern*. München 1967, 204–217.

45 A. J. JUNGSMANN: *Liturgische Erneuerung zwischen Barock und Gegenwart*, 11–12.

46 G. SCHWEIGER: *Frömmigkeit im bayerischen Raum*, 124–125.

47 B. HUBENSTEINER: *Kirche und Frömmigkeit im bayerischen 19. Jahrhundert*, u: *Ostbayerische Grenzmarken*, 14 (1972), 5–13.

INHALTS UND GESCHICHTSRICHTLINIEN VON ENTWICKLUNG UND FORSCHUNG DER VOLKSFROEMMIGKEIT

Die Entwicklung der Volksfroemmigkeit durch 13 Jahrhunderte des Christentums bei Kroaten haengt von den allgemeinen Richtungen der Volksfroemmigkeit-entwicklung im eiristischen Europa wesentlich ab. Es sind aber sichtbar auch die Eigenschaften, auf die die Geschichte des kroatischen Volkes und die der kroatischen Kirche Einfluss gehabt haben. In Fruehmittelalter hat das Christentum bei Kroaten in der Glagoliza eine besondere und authentische -- kirchliche und kulturelle -- Physiognomie gefunden. Im Spaetmittelalter wurde die Glagoliza auf das suedwestliche Gebiet Kroatiens verdraengt, waehrend sich die heimische Kirche im kroatischen Sueden dem romanischen und im Norden dem germanischen Einfluss anschliesst. Deswegen ist der Einfluss der sudeuropaeischen Volksfroemmigkeit am Kroatischen Kuestenland offenbar, wie im Mittelalter als auch in der Neuzeit. Baenalkroatien und Slawonien schliessen sich am Anfang der Neuzeit und nach der Befreiung von den Tuerken fuer die Barockfroemmigkeit auf, waehrend die Glagolizagebiete gegenueber einer solchen Froemmigkeit gewisse Zurueckhaltung zeigten, und zwar mehr wegen ihrer reichen mittelalterlichen Erbschaft als wegen eines vielleicht organisierten Widerstandes. Am Uebergang vom 18. ins 19. Jahrhundert sieht man die Einfluesse der Aufklaerungszeit der oesterreichischen Praegung; die ist offenbar nicht nur im Norden sondern auch im Sueden Kroatiens, wie gegenueber seinen josefinistischen Tendenzen als auch gegenueber einer spaeteren liberalen Erbschaft. Erst nach dem Konkordat zwischen Oesterreich und Hl. Stuhl (1855) treten die Formen einer inhaltlich restauratorisch-konservativen Volksfroemmigkeit auf. Diese gewinnen die Oberhand gegen das Ende des 19. und anfangs des 20. Jahrhunderts mit dem Angebot ihres spezifischen Programms, der sich nur teilweise aenderte durch die sog. liturgische Bewegung in der Zeit zwischen zwei Weltkriegen und besonders durch die gesellschaftliche Veraendernugen gegen das Ende der ersten Haelfte dieses Jahrhunderts.